

הא דאמר – מה שאתה מבאר בדעת רב הונא, שמתעניין אף לשעות, תנאי והגבלה יש בדבר, והוא שהמתענה לא יעסוק כלום עד הערב. כלומר, אמנם לא קיבל תענית אלא למספר שעות, אך בפועל התענה כל היום. אבל אם אכל בחציו השני של היום, אין זה תענית כלל. ולכן אף אם אכל באותם שעות שקיבל להתענות, אין בכך איסור, שאין קבלה זו חשובה כלל.

אמר ליה אביי לרב חסדא, לדברך נמצא שהמקבל תענית שעות חייב להתענות יום שלם ושהרי התבאר שאף קבלת תענית שעות מחייבת, ואם לא יתחייב בתענית יום שלם, אין קבלתו מחייבת כלל, והא תענית מעלייתא ושלמהו היא ואין בכך כל חידוש, אלא ודאי תענית שעות היא אף אם אוכל בשאר שעות היום. משיבה הגמרא: לעולם תענית שעות אינה אלא כשמתענה יום שלם, ולא צריך – נצרכת ההלכה המיוחדת של תענית שעות, אלא באופן דאמילך אימילוי – שלא היה בדעתו להתענות כלל, אלא מחמת טרדתו לא אכל כמה שעות, ואז נמלך להתענות עד סוף היום. ואף שקבלת התענית אינה אלא על חלק מהיום, מאחר ולא אכל מתחילת היום, הרי היא בגדר תענית שעות וחייב להשלימה.

דין נוסף: ואמר רב חסדא, כל תענית שלא שקעה עליו חמה – שלא השלים תעניתו עד סוף היום, לאו שמיה – אין שמה תענית. הגמרא מקשה על רב חסדא ממשנה: מיתבי – הקשו בני הישיבה, שנינו במשנה (להלן טו) לגבי שלשת התעניות השניות שמתענים על גשמים, אנשי משמר – כהנים ולוויים העובדים באותו שבוע במקדש, מתעניין ולא מושלימין תעניתם עד סוף היום. הרי שאף תענית שאינה ליום שלם שמה תענית. מתרצת הגמרא: הָתָם מֵהַ שְׂמִינִי הַכֹּהֲנִים חֹלֵק מִדְּהוּיָם, לְעֵצוּרֵי נַפְשֵׁיהֶם בְּעֶלְמָא הוּא – אינו אלא כדי להשתתף בצער הצבור, אך אין לתעניתם דין תענית.

קושיא נוספת על דינו של רב חסדא: תא שמע, דאמר רבי (אליעזר בן) [אליעזר ברבי] זדוק, אני מבני בניו של (סנאב) [סנאח] בן בנמין – משבט בנימין. ופעם אחת חל תשעה באב להיות בשבת, ודחינוהו ואת הצום לאחר השבת – ליום ראשון שהיה י' אב, והתענינו בו ולא השלמנוהו עד סוף היום, מפני שיום טוב שלנו הוא, שביום זה י' אב משפחת סנאב היו מביאים קרבן עצים למקדש. הרי שישנה תענית אף למקצת היום. מתרצת הגמרא: הָתָם נָמִי לא היה לתעניתם דין תענית, ולעצור נפשיה בעלמא הוא – והתענו כדי להשתתף בצער הציבור, המתענים באותו יום על חורבן הבית.

קושיא נוספת על דברי רב חסדא: תא שמע, דאמר רבי יוחנן – רבי יוחנן היה נוהג לפעמים לומר, אהא בתענית עד שאבוא לביתי, וקרא לכך תענית אף שהיה אוכל לאחר שבא לביתו, הרי שאף תענית כזו שמה תענית. מתרצת הגמרא: הָתָם, לְשִׁמּוּשֵׁיהֶם נַפְשֵׁיהֶם מְנִי נְשִׂיאָהּ הוּא דְעָבֵד – עשה זאת כדי לפטור עצמו מלאכול בבית הנשיא כשביקש ממנו, אך לא היה לזה דין תענית, ואם היה רוצה היה יכול לאכול מיד.

הגמרא עוברת לדון בזמן קבלת תענית: אמר שמואל, כל תענית יחיד שלא קיבל עליו התענית, יום קודם מבעוד יום, לאו שמיה – אינה נקראת תענית, ויכול לאכול כרצונו. מבררת הגמרא: ואי יתיב, מאי – אם בכל זאת השלים תעניתו, האם עולה לו לתענית. אמר רבה בר שילא, דמי למפוחא דמלא ויקא – אדם זה דומה למפוח שנפחים בו הנפחים את האש ומתמלא ברוח, כלומר שבתנו לא אכל וכאילו נמלא ברוח. מבררת הגמרא: אימת מקביל ליה – מתי צריך לקבל תעניתו. רב אמר, בזמן מנחה, אף אם נמצא אותה שעה בשוק אומר הריני מחר בתענית ודיו.

ושמואל אמר, צריך לקבל תעניתו דווקא בתפלת המנחה. אמר רב יוסף, בנותיה דשמואל מסתברא – מסתבר לומר כדעת שמואל, שצריך לקבל את התענית בתפילה, דכתיב במגילת תענית (פרק יב) בסיום רשימת הימים שאסור להתענות בהם, לְחַן כָּל אִינִישׁ דִּי יֵיתִי עֲלוּהִי מִקְדָּמַת דְּנָא יִיָּסֵר – מלבד כל אדם שתבוא עליו חובת תענית באותם ימים לפני שגזרו חכמים שלא להתענות בהם, שמתענה בהם. מסיים רב יוסף: מאי לאו – האם אין כוונת הברייתא, יִיָּסֵר עֲצָמוּ בְּצֵלָא – שיאסור עצמו שוב בתפילת מנחה שלפני התענית, ומשום שאין בקבלתו הראשונה כדי לחייבו להתענות וללדחות את הימים טובים, כדעת שמואל. דוחה הגמרא: לא – אין ראיה לשיטתו של שמואל, ויש לגרוס בברייתא יִאָּסֵר עֲצָמוּ מאילוי, מכח קבלתו הראשונה, אף שלא היתה בתפילת מנחה שלפני התענית.

אומרת הגמרא: פליגי בהא – נחלקו בנוסח משפט זה שבברייתא, רבי חיאי ורבי שמעון ברבי. חד ואחד אמר, שהגירסא בברייתא היא 'יִיָּסֵר', שיקבל ויאסור על עצמו שוב ביום שלפני התענית. וחד אמר, שהגירסא הנכונה היא 'אָסֵר', שנאסר ביום התענית מאליו מכח הקבלה הראשונה. ומבארת הגמרא: למאן דאמר שהגירסא היא יִיָּסֵר, מובנת כוונת הברייתא וחדושה בדין זה בראמרינן – כמו שהתבאר, שאפילו שכבר קיבל על עצמו תעניות אלו, צריך לאסור עצמו שוב סמוך לתענית בתפלת המנחה, אך למאן דאמר 'אָסֵר', מאי היא – מה באה הברייתא לומר בכך שנאסר, הרי פשוט שאם מותר לו להתענות באותם ימים מחמת קבלת תעניתו בתחילה, שעליו להתענות. משיבה הגמרא: לדעתו באה הברייתא לחדש שאין בכח חכמים להפקיע תענית שאדם קיבל לפני גזירתם, וכדתיבא במגילת תענית, כל אינש דיייתי עֲלוּהִי מִקְדָּמַת דְּנָא, ומבארת הברייתא: ביצה, יחיד שקיבל עליו להתענות בימי שני וחמישי (ושני) של כל השנה בוקלה, ואידעו גם ימים טובים הכתובים במגילת תענית, אם נדרו שקיבל על עצמו קודם לנדרתו שלא להתענות בהם, יבטל נדרו את נדרתו ועליו להתענות, ואם נדרתו קודמת לנדרו, אף אם קיבל התענית לפני שהגיעו אותם ימים, תבטל נדרתו את נדרו ולא יתענה.

הגמרא מביאה ברייתא העוסקת בזמן תחילת התענית: תנו רבנן, בתעניות שאין מתענים בהן אלא ביום, עד מתי המתענה אוכל ושוטה בלילה שלפני התענית, עד שיעלה עמוד השחר, דברי רבי. רבי אליעזר בר שמעון אומר, אינו אוכל אלא עד קרות הנגב – קריאת התרגום, ולאחר מכן אסור באכילה אף קודם שעלה השחר.

אמר אביי, לא שנו בברייתא זמנים אלו אלא באופן שלא נמר סעודתו, אבל אם נמר סעודתו, שוב אינו אוכל. איתיביה – הקשה לו רבא, שנו חכמים בברייתא. נמר את סעודתו ועמר, הרי זה חוזר ואוכל. מתרצת הגמרא: הָתָם – שם מדובר בשלא סילק שולחנו עדיין, ולא הסיח דעתו מהאכילה, אך אם הסיח דעתו, שוב אינו חוזר לאכול.

איבא דאמרי – יש שאמרו שמועה זו בלשון אחרת, אמר רבא, לא שנו בברייתא זמנים אלו אלא בשלא ישן בלילה זה, אבל אם ישן שוב אינו אוכל. איתיביה – הקשה לו אביי, שנו חכמים בברייתא, ישן בלילה ועמר, הרי זה אוכל. משיבה הגמרא: הָתָם במתנמנם, אולם אם ישן שינת קבע, שוב אינו חוזר לאכול. מבררת הגמרא: היכי דמי מתנמנם – מהו גדר מתנמנם ובמה הוא שונה מישן שינה גמורה. אמר רב אשי,

תענית דף יב עמוד ב תלמוד בבלי המבואר "שפה ברורה – עוז והדר" (ליום שני) קלא

הציבור, ועדיין לא נענו בירידת גשמים, בית דין חוזרים וגוזרין
שלוש תעניות אחרות ונוספות על הצבור, וחמורות הן מן
הראשונות שבהן אוכלין ושותין רק מבעוד יום ופוסקים משתחשך,
וכן אסורין בהם בעשיית מלאכה וברחיצה בחמין ובסיכה ובעניית
הסנדל ובתשמיש המטה. וכיון שאסורים ברחיצה, נועלין את
המרחצאות שרוחצים בהם בחמין.
עברו אף תעניות אלו ועדיין לא נענו, בית דין גוזרין עליהן עוד שבע
תעניות, שהן יחד שלש עשרה תעניות שגזרו בית דין על הצבור.
הרי שבע תעניות אלו יתרות וחמורות על התעניות הראשונות –
האמצעיות, שפאלו אף בתרעין ונועלין את התעניות. כיצד,
בתענית החלה ביום שני, מפני – פותחים מעט מדלתותיהן עם
השינה [סמוך לחשכה]. ובתענית החלה ביום חמישי, מותרין
לפותחין כל היום מפני כבוד השבת.
עברו אף אלו ולא נענו, מבעמין במשא ומתן, בכנין ובנמיעה של
שמחה, באירוסין וקידושין ובנשואין, ובשאלת שלום בין אדם
לחבירו, כגני אדם הנופין למקום שמתפללים ואינם נענים, אך אין
גוזרים תעניות נוספות על הציבור, אולם התידים – תלמידי
חכמים חוזרין ומתעניין עד שיצא חורש יבש, לאחר מכן שוב אינם
מתענים, שאם יצא יבש ולאחר מכן ירדו גשמים לראשונה, אינם
אלא סימן קללה, שנאמר בתוכחת שמואל לעם כשבקשו למנות
עליהם מלך (שמואל א' י"ב ז), 'הלא קציר חטים היום וגו', אקרא אל
ה' וימן קלות ומטר, ודעו וראו כי רעתכם רבה אשר עשיתם בעיני
ה' לשאול לכם מלך'.

גמרא

שינוי במשנה, שבעשרת התעניות האחרונות אסרו חכמים אף
רחיצה, סיכה, תשמיש, נעילת הסנדל ומלאכה. הגמרא דנה
בטעם איסור. שואלת הגמרא: בשלמא בולחו את בהו תענוג –
מובן דבר זה שכל שאר התענוגים אסור לעשותם בתענית לפי
שיש בהם תענוג, כגון רחיצה וסיכה [נעילת הסנדל] ותשמיש
המטה. אבל עשיית מלאכה, אדרבה, צער הוא, ומדוע נאסרה. אמר
רב הקרא אמר רב ירמיה בר אבא, אמר קרא בנבואת יואל כשאמר
לעם להתענות ולחזור בתשובה (יואל א' יד) 'קדשו [הזמינו] צום
קראו עצרה אספו וקנים וגו', ומלשון הכתוב יש לדרוש שדין
תענית כעצרת – חג השבועות ושמיני עצרת, מה עצרת אסור
בעשיית מלאכה, אף תענית אסור בעשיית מלאכה. מקשה הגמרא:
אי מה עצרת אסורה במלאכה מאותההא [מהערה], אף תענית נמי
תיאסר במלאכה מאותההא. אמר רבי ירמיה בר אבא, אמר קרא באותו
שמעתי פירוש הדבר מינה דרבי ירמיה בר אבא, אמר קרא באותו
פסוק 'אספו וקנים', ללמוד שאיסור המלאכה בתענית הוא דומא
דאסיפת וקנים – בדומה לכינוס הזקנים ביום התענית וכפי
שיתבאר להלן, מה אסיפת וקנים ביום, שהרי אין דרך להיאסף
בלילה, אף איסור מלאכה בצום, נמי – גם כן רק ביום. שואלת
הגמרא: ואימא מסיירתא – אמור שאין איסור מלאכה מתחיל אלא
מצדרי היום כאסיפת הזקנים. אמר רב ירמיה בר אבא, שרי זה
שרבי ירמיה נקט בפשטות שאיסור המלאכה שנלמד מאסיפת
הזקנים מתחיל כבר מהבוקר, מסייע ליה לרב הונא, דאמר מצפרא
בינופאי – שבינוס הזקנים ביום התענית מתחיל מהבוקר.
הגמרא מבארת את סדר היום בכינוס הזקנים. מבררת הגמרא:
היכי עביד – מה עשו המתכנסים ביום התענית. אמר אבין, מצפרא
עד פלגא דיומא – מהבוקר עד חצות היום, מעיינין במילי דקמא
– יושבים ובודקים בענייני העיר ומתקנים המכשולות ומפרישים
בני העיר מעבירות. ספאן ואילך – לאחר חצות, מחלקים את הזמן
הנותר לשני חלקים, ריבועא דיומא [רבע יום] קרינן בספרא
ואפסרתא – קוראים בתורה פרשת 'ויחל' ומפטירים 'דרשו ה'
בהמצאו, ספאן ואילך, בעינין רחמי – מרבים בתפילות ובבקשת
רחמים, שנאמר בעת שעלו ישראל מהגולה והתענו על החטאים
שהיו בידם (נחמיה ט א), 'ויקומו על עמדם ויקראו בספר תורת ה'
אלהיהם רביעית היום, ורביעית מתוודים ומשתחוים לה' אלהיהם'.

נים [ישן] ולא נים, תיר [ערו] ולא תיר, כלומר אינו ישן בשלמות
ומאידך גם אינו ערני, וניתן להכיר ולהבחין בדבר על ידי דקרו ליה
ועני – שקוראים לו והוא עונה, ולא ידע אהורי סברא – אך אם
שואלים אותו דבר הדורש מחשבה כסברא אינו יודע להשיב, וכי
מדברי ליה – וכאשר מזכירים לו את הסברא ושואלים אותו אם
כך שמע, מרבר – הוא נוכר.
אמר רב כהנא אמר רב, יהי שקיבל עליו תענית, ולא פירט איזו
תענית מקבל, אסור בנעילת הסנדל, ובדברים האסורים בתענית
ציבור, לפי שהיישין – חוששים שמא חומרת תענית צבור קיבל
עליו. שואלת הגמרא: היכי לעביד – כיצד יקבל אדם תענית יחיד,
וינהג בה כדניה. אמר רבה בר רב שילא, לימא רבי – יאמר כך,
למחר אחא לפניך בתענית יחיד.
הגמרא מביאה מהנהגות חכמי בבל בחומרות תענית ציבור: אמרו
ליה רבנן לרב ששת, הא קא חזין רבנן דמסיימי מסנייהו ואתו לבי
תעניתא – רואים אנו חכמים הלובשים בתענית ציבור מנעלים
כדרבם, ובאים לבית התענית. איקפד – הקפיד רב ששת, ואמר
להו, דלמא מיכל נמי אכול – שמא מתוך שמקילים בתענית אף
אוכלים הם באותו יום.
אבין ורבא מעיילי בי מסיימי אפנתא – נכנסו לבית הכנסת בנעלים
ללא שוליים. מרימר ומר וזמרא מחלפי דימינא לשמאלא ודשמאלא
לימינא – נעלו את נעל ימין ברגל שמאל ושל שמאל בימין. רבנן
דבי רב אשי נפקי בי אורחיהו – החכמים בבית מדרשו של רב אשי
יצאו נעולים כדרבם, סברי בי הא דאמר שמואל – משום שסברו
כמו שאמר שמואל, אין חומרות תענית צבור נהוגות בבבל, אלא
בתשעה באב בלבד.
אמר רב יהודה אמר רב, לוח אדם תעניתו ופורע – רשאי אדם
לאכול ביום בו קיבל להתענות על מנת להתענות יום אחר תחתיו,
וכאילו לוזה את חוב תעניתו ופורעו במועד אחר. ממשך רב
יהודה ואומר, בי אמריה קמיה דשמואל – כשאמרתי זאת לפני
שמואל, נחלק על כך ואמר לי, וכי בכך שקיבל להתענות, נדר קבל
עליו [עליו], דלא סגי דלא משלם – שאי אפשר לו אם אינו
משלמו ומקיימו, הרי לצעורי נפשיה קביל עליה – קיבל על עצמו
להצטער, ולכן אי מצי מצער נפשיה – אם הוא יכול הוא מצטער
ומתענה, ואי לא מצי לא מצער נפשיה, ואינו צריך לפרוע תעניתו
במועד אחר.
גירסא שונה בדברי שמואל: אימא דאמרי – יש שאמרו שמועה זו
בלשון אחרת, אמר רב יהודה אמר רב, לוח אדם תעניתו ופורע. בי
אמריה קמיה דשמואל, אמר לי, פשימא – דין פשוט הוא, שהרי
לא יתא דין קבלת תעניתו חמור אלא כנדר, ונדר מי לא מצי (בעי)
לשלומי ומיזל למחר וליומא אחרניא – האם אינו יכול להשלימו
מחר או ביום אחר, ואם כן אף בקבלת תענית ודאי שיכול
להשלימו במועד אחר.
מספרת הגמרא: רב יהושע בריה דרב אידי, איקלע לבי – נודמן
לביתו של רב אסי, עברו ליה עגלא תילתא – בישלו עבורו עגל
שנולד שלישי לאמו שברשו משובח ביותר, ואמרו ליה, לימקום מר
מידי – שהרב יטעם משהו. אמר להו, בתעניתא יתיבנא – שרוי אני
בתענית. אמרו ליה, ולוזה מר וליפרע – הרב ילוח תעניתו ויפרע
במועד אחר. וכי לא סבר מר להא דאמר רב יהודה אמר רב, לוח
אדם תעניתו ופורע. אמר להו רב יהושע, תענית חלום הוא, ואמר
רבה בר מנסיא אמר רב חמא בר גוריא אמר רב, יפה תענית לחלום
רע – לבטל השפעתו, כאש לנעורת שנסרפת ומתבלה במהירות.
[ו]אמר רב הקרא, ובלבד שיתענה בו ביום – באותו יום שחלם.
ואמר רב יוסף, לעולם מתענה תענית חלום בו ביום, ואפילו בשבת,
כדי שיתבטל צערו מדאגת החלום. שואלת הגמרא: מאי תפניתיה
– מהי תקנתו ותשובתו של זה שהתענה בשבת. עונה הגמרא:
ליתבי תעניתא לתעניתא – ישב על כך יום נוסף בתענית.

משנה

המשנה ממשיכה לבאר את סדר התעניות שגזרו חכמים על
עצירת גשמים: עברו אלו – שלשת התעניות שגזרו בית דין על